

BOLGÁR DÁNIEL

ORCID: 0000-0002-3768-7366

ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, egyetemi adjunktus

Ott lenni Seholsincsben

Magyar antiszemiták a zsidók nélküli világban

Absztrakt

Az utópiák gyártása nem csak a modern emberiség elfoglaltsága. Viszont az, hogy a körzövel-vonalzóval megtervezett helyes társadalmi berendezkedést megpróbáljuk meg is valósítani, már jellegzetesen modern viselkedés, aminek következtében a modernségben Utópiáról nemcsak ábrándozni lehet, hanem előállhat az a helyzet, hogy az ember álmai országában találja magát. Az antiszemitizmus felfogható olyan modern utópizmusként, amely a létező világot a zsidók eltüntetésével kívánja édenkertté változtatni.

A tanulmány arra vállalkozik, hogy olyan 1945 előtti magyar antiszemiták szövegeit elemezze, akik ott voltak Seholsincsben, és megírták, mit szóltak hozzá. Az egyik lehetőség Seholsincs bejárásra Palesztina felkeresése volt, vagyis a zsidók megfigyelése ott, ahol az antiszemiták szerint egyedül létezhettek legitim módon. Ebből a műfajból Dezséri Bachó Lászlónak *A közeli keleten* című útleírását tárgyalom. A zsidómentes környezet kiélvezésére az antiszemitáknak 1944-ben adódott lehetőségük: azt vizsgálom, hogyan emlékeztek a holokausztre a hatalmon lévők azután, hogy a deportáló vonatok már elindultak, de még azelőtt, hogy a szovjet csapatok megérkeztek.

Kulcsszavak: holokauszt, utópia, disztópia, antiszemitizmus, emlékezés, jisuv

Abstract

The production of utopias has never been the exclusive pastime of modern humanity. What is distinctly modern, however, is the attempt to implement the

blueprint of an ideal social order designed with compass and ruler. Therefore, in modernity, utopia is not only something to be dreamt of — it may happen that people find themselves in the country of their dreams. Antisemitism can be understood as a form of modern utopianism that seeks to transform the existing world into a paradise by eliminating the Jews.

This paper analyses the writings of pre-1945 Hungarian antisemites who visited Nowhere and recorded their reactions. One possible way of entering this utopia was through a journey to Palestine, that is, by observing Jews in the only place where they could legitimately exist according to antisemites. From this genre, I discuss László Dezséri Bachó's travelogue *A közeli keleten*. A second opportunity to enjoy a Jewish-free environment arose for Hungarian antisemites in 1944: I examine how antisemites in positions of power remembered the Holocaust in the months after the deportation trains had departed but before the arrival of Soviet troops.

Keywords: Holocaust, utopia, dystopia, antisemitism, memory, Yishuv

Mi lett volna, ha a náciok győznek?¹ Annyiszor tették már fel ezt a kérdést, hogy mára külön műfaj lett belőle a fikciós irodalomban. Gavriel Rosenfeld pedig egész monográfiát írt ezek elemzéséről.² De minek az ilyesmiről képzelődni, ha egyszer meg is figyelhetjük? A náciok persze nem nyerték meg a háborút. De az egyik, talán a fő célkitűzésüket egy időre és bizonyos földrajzi helyeken igenis megvalósították: lényegében zsidómentessé tették az őket körülvevő világot.

Vajon mit szóltak a magyar antiszemiták ahhoz az állapothoz, amit előzetesen földi mennyországnak képzeltek el? Meglelték a békéjüket, vagy ezután is nyomta valami a szívüket?

1 A tanulmány rövidebb és jegyzetek nélküli verziója megjelent itt: Bolgár Dániel: A népi-
tis ember – magyar antiszemiták a zsidók nélküli világban. *Telex.hu*, 2025, <https://telex.hu/velemeny/2025/04/16/a-nepirto-is-ember-magyar-antiszemitak-a-zsidok-nelkuli-vilagban> (letöltés ideje: 2025.06.03.)

2 Rosenfeld, Gavriel D.: *The World Hitler Never Made. Alternate History and the Memory of Nazism*. 2005.

A népirtó is ember

Nem véletlen, hogy nem a holokauszt áldozatainak, hanem az elkövetőinek lelkébe próbálok belelátni. Úgy vélem, valami gond van azzal, ahogy el szoktuk beszélni a népirtást. Hogy mi, azt legegyszerűbben a holokausztmúzeumok példáján tudom kifejtetni.

Az emberek sok okból járnak múzeumba. Holokausztmúzeumba azért járunk, hogy megjavuljunk: kifelé jövet jobb emberek legyünk, mint befelé menet. Amennyire értesülve vagyok, eddig mindahány megvalósult vagy tervezett magyarországi holokausztmúzeum azzal akarta megjobbítani a látogatót, hogy elmeséli neki az áldozatok szenvedéseit és az elkövetők gonoszságát, hogy segítsen neki azonosulnia a halottakkal, elidegenednie a bűnösöktől.

Én nem hinném, hogy ezzel az embereket meg lehet javítani. Túlságosan könnyen megússza így a múzeumlátogatást az érdeklődő. A jegy árért cserébe ugyanis azt az élményt kapja, hogy a szenvedők oldalára képzelheti magát, míg az elkövetőktől mereven elzárkózhat. Ezzel az a baj, hogy nem következik belőle erkölcsi nyereség: nem késztet önvizsgálatra, nem kelt gyanút bennünk magunkkal szemben, hanem éppen megnyugtatja a látogatót abban, hogy ő a jó oldalon áll. A múzeum megsajnáltatja a múzeumjáróval saját magát.

Szerintem egy holokausztmúzeumnak nem csak azon kellene folyton ügyködnie, hogy a szemlélő együttérezzen az áldozatokkal. Úgy vélem, jobban működne, megrázóbb lenne egy olyan holokausztkiállítás, amely azt mutatja meg, hogy az elkövetőkben volt hajlam a jóságra hétköznapi emberként. Nemcsak kegyetlen gyilkosok voltak, hanem szerették a feleségüket. Gondoskodtak a gyerekeikről. Élvezték a nyugalmat. Csodálták a szépet. Emésztette őket a bűntudat. Vagyis éppen olyanok voltak, mint mi.

Magyarán annak lenne erkölcsi tanulsága, ha a holokausztmúzeumban a gyilkosokban ismernénk magunkra. Akkor muszáj lenne elgondolkodnunk azon, hogy ha ők megtették azt, amit megtettek, akkor mi mire lennénk képesek? Hogy nem lakozik-e bennünk is egy tömeggyilkos? És ha elgondolkozunk ezen, akkor talán valamivel több esély van arra, hogy a helyes utat választjuk, amikor majd úgy hozza a sors, hogy nekünk kell eldönteni, lemészárolunk-e másokat.

Ilyen holokausztmúzeum, amely az elkövetőkre figyel, és a látogatót azzal szembesíti, mennyire hasonlít a gonosztevőkhöz, tudtommal egyelőre nincs idehaza. Máshol sem jártam még ilyenben. Film azonban már van (lásd az

Érdekvédelmi terület című mozit).³ Ennek az írásnak a végére érve a történetírás eszközeivel igyekszem közelebb hozni az olvasóhoz a bűnösöket, hogy ezzel eltávolítsam az olvasóktól saját magukat.

Álmodozás a zsidók nélküli paradicsomról

Kiinduló állításom az, hogy a holokauszt előtti antiszemitizmus utópista eszmrendszer volt.⁴ Utópista az, aki egy nem létező, eszményi országról, Utópiáról, azaz Seholsincsről álmodozik, ahol élni szeretne. Az antiszemita is ilyenek voltak: a létező világtól undorodva elfordultak, és helyette egy boldog tökéletességről ábrándoztak.

Miben állt az antiszemita utópiája? Kettő is volt nekik: egy mérsékeltebb és egy radikálisabb. A mérsékeltebb arra gyúrt, hogy a nemzet kenyeréből minden faj éppen akkorát szeljen, amennyi a népességen belüli arányszáma. Ezt, a zsidó „*tűlsúly*” borzalmát ecsetelte már az első magyar országgyűlési antiszemita beszéd Istóczy Győzötől 1875-ben.⁵ De erről szólt például a ’zsidótörvények statisztikusa’ eposzi jelzőt kiérdemlő Kovács Alajos zsidókról szóló statisztikai életműve is.⁶ És volt, aki még 1944-ben is emlegette, hogy az antiszemita mozgalom egykor még beérte az egyenlőtlenségek felszámolásával. Marschalkó Lajos írta, hogy „*mi soha senkinek nem akartunk rosszat, mint hogy éljen úgy, mint a mi fajtánk, részesei a számarányának megfelelően a magyar kenyérből*”.⁷

Most azonban az antiszemita radikálisabb vágyálmával szeretnék foglalkozni: ez is a javak zsidók és nem zsidók közötti igazságtalan eloszlásában látta a világ rákfénjét, de az ideálja nem a faji egyenlőség volt, hanem az ’egy faj, egy ország’-elv szerint gondolkodott. Azaz minden egyes ország az összes javaival egyetlen egy népnek jár. Magyarország tehát a magyaroké. A zsidóknak nincs helyük benne. Menjenek a saját országukba. Vagyis a cél az eljutás a zsidónél-

3 *The Zone of Interest*. Rendezte: Jonathan Glazer. 2023.

4 Holokauszt előtti antiszemitizmuson itt nem minden korábbi zsidóellenes érzelmet értek, hanem csak az 1870-es évektől formálódó antiszemita politikai mozgalmat.

5 Istóczy Győző: Zsidókérdés és honosítási törvény. In Uő: *Istóczy Győző országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai. 1872–1896. 1904 (1875)*. 1–17.

6 Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon. 1922.*; Uő: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében. 1938.*

7 Marschalkó Lajos: Halálra ítélem... *Harc*, 1944/1. 20. 5.

küliség mennyországába. Ez az utópia tehát egyúttal szükségképpen gettósítási, kivándoroltatási, deportálási vagy népirtási fantáziákat is tartalmaz.⁸

Ez az álláspont a magyar antiszemitizmusban szinte azonnal megjelent. Már 1878-ban, a második országgyűlési antiszemita felszólalásban, a híres/hírhedt ügynevezett Palesztina-beszédben erről ábrándozott a szónok: Istóczy Győző úgy érezte, a nemzetközi politikai helyzet kedvez annak, hogy végre megalakuljon Zsidóország, ahol a jeles zsidó nép végre otthonra lel, persze illően kikerekített területtel, és felszólította a zsidókat, hogy távozzon közülük oda, aki gondolja. Ha nem mennek, és nem változtatnak a viselkedésükön, arra az esetre „*a zsidók tömeges kivégzését*” helyezte kilátásba.⁹

1897-ben a *Herkó Páter* című katolikus élclap megkérdezte az olvasóit, hogyan oldanák meg a zsidókérdést? 53 választ közölt a lap. Ebből 5 a zsidók kiűzéséről szólt. 16 pedig a zsidók halálát eredményezte volna.¹⁰

A legeredetibb és legvadabb magyar antiszemita, Keltz Sándor¹¹ az 1920-as években a magyarok boldogulásának egyetlen útját „*a zsidó faj, a zsidó típus tökéletes kiirtásában*” látta. Ő végre azt is leírta, milyen lesz a szép új világ: „*Ha pedig nem lesz többé zsidó közöttünk, akkor meg fognak nemesedni a verseny módszerei, enyhülni fog a társadalmi osztályok közötti feszültség, nem lesznek örökös forradalmi zavarok és ilyenekre spekuláló külpolitikai intrigák. Akkor baráti kezet nyújthat a fehér ember a fehér embernek.*”¹²

1944-ben a gettósítás megkezdésével valósággal burjánzani kezdtek a lapokban az elmélkedések arról, milyen lesz mostantól a zsidók nélküli világban élni. Bosnyák Zoltán *Városok zsidók nélkül* című cikkében azt írta, hogy ezeken a településeken „*a felszabadulás érzése lett úrrá. [...] Visszatérnek önmagukhoz. Új, megtisztult, becsületes életet kezdenek. [...] máról-holnapra összezsugorodott a fekete piac forgalma, csökkentek az árak, olyan árúk jelentek meg, amikhez eddig csak zsidók jutottak hozzá, vége lett a rémhírtérjesztésnek, nyugalom, békesség, bi-*

8 A mérsékeltbb és a radikálisabb antiszemita utópiára lásd Bolgár Dániel: *Miért éppen a zsidók? A zsidó siker és kudarc feltalálása Magyarországon*. 2024. 21–27.

9 Istóczy Győző: A zsidó állam visszaállítása Palaestinában. In Uő: *Istóczy Győző országgyűlési beszédei*. 42–63.

10 Tamás Ágnes: „Hogyan lehetne Magyarországon a zsidó kérdést a legpraktikusabban megoldani?” In Lukács Anikó szerk.: *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség*. 2013. 277–279.

11 Keltz életútjára és gondolkodására lásd Kund Attila: „*a faj uralmi akaratának útja*”. Keltz Sándor és fajelmélete. 2024. 4–48.; Bolgár Dániel: Keltz Sándor. In Bolgár Dániel – Ökrös Fruzsina: *A magyarországi zsidó holokauszt kisenciklopédiája*. 2025. 411–412.

12 Keltz Sándor: *Konzervatív világrend*. I. 1923. 284.

zakodás költözött a lelkekbe. [...] Városaink életében a zsidók távozásával új, szebb, igazabb és boldogabb korszak kezdődik.”¹³

Ugyanígyeneket olvasunk a vidéki lapokban is. Pang a fekete piac, esnek az árak, „eltűnnek a sunyi tekintetek”, „tisztultabb és szebb magyar élet” kezdődik, Miskolc a csend, a tisztaság és nyugalom városa lett, amelynek utcáiról eltűnt az orgia és az ordibálás, megtisztult a közéleti morál.¹⁴ Külön műfaj volt a riport az első zsidómentes balatoni szezonról: a hajdani lármás Zsidófokot most csendes, szellős, kellemes Siófoknak ábrázolták¹⁵ az újságírók saját maguk nagy, a lángossütőknek feltehetőleg kisebb örömeire.

Az antiszemita utópia azonnal megszülte a maga ellenirodalmát, a zsidók nélküli világ rettenetességét taglaló disztópiákat. Istóczy említett Palesztina-beszéde után öt nappal már megjelent Hevesi Lajos *Új Magyarország küszöbén (Vázlat egy lehetetlen jövőndöböl)* című tárcája a *Fővárosi Lapokban*, amelyben leírja Budapest pusztulását a jövőben, a zsidókat az országból kiűző lex Istócziana elfogadása után. Az ingatlanok elértéktelenednek, a színház bezár, Jeruzsálemben jelennek meg a továbbiakban a pesti lapok. A főváros zsidók nélkül olyan, „mint minden ember, kinek félkezét elvágják”.¹⁶

1922-ben adták ki ennek a műfajnak a leghíresebb darabját, az osztrák Hugo Bettauer rendkívül gyenge regényét *Die Stadt ohne Juden* (*Nagyváros zsidók nélkül*) címmel, amiből még némafilm is készült.¹⁷ Tartalmilag ugyanazt mesélte el Bettauer, mint Hevesi. A könyv érdekessége, hogy mennyire látta Bettauer előre, mi fog a zsidókkal történni (a film még képileg is hasonló a holokausztra), és mennyire nem volt képes megérteni a veszély komolyságát.¹⁸

13 Bosnyák Zoltán: Városok zsidók nélkül. *Harc*, 1944/5. 2.

14 Éppen ideje gettóba zárni... *Magyar Élet*, 1944/107. 4., A csend városa lett Miskolc. *Magyar Élet*, 1944/144. 4., Zsidómentes ócskapiac. *Magyar Élet*, 1944/114. 6., Csütörtök óta tart a zsidók kiköltöztetése a gettóba. *Dunántúl*, 1944/108. 4., A társadalom feladata lelket verni a gyávákba, a lapulókba... *Nyírvidek. Szabolcsi Hírlap*, 1944/131. 3., Hatalmas árzuhanás az egri piacon, eltűnnek a zsidók. *Eger*, 1944/83. 4.

15 Balatonföldvár – Lelle – Kenese – Zamárdi – Siófok – Tihany. Nyári riport a megváltozott magyar tenger új világáról. *Somogyi Újság*, 1944/193. 5., Liszy Lajos: Végig a zsidótlanított Balaton partján. *Új-Somogy*, 1944/135. 9. Lásd még: Akik az idén már hiányoznak a strandról. *Harc*, 1944/3. 2.

16 Hevesi Lajos: Új Magyarország küszöbén (Vázlat egy lehetetlen jövőndöböl). *Fővárosi Lapok*, 1878/148. 724–725.

17 *Die Stadt ohne Juden*. Rendezte: Hans Karl Breslauer. 1924.

18 Bettauer, Hugo: *Nagyváros zsidók nélkül*. 1997 (1922).

1924-ben mutatták be Budapesten Feld Mátyás *Nincs már zsidó Pesten* című színdarabját. Egy szakdolgozóm kereste, de nem találta a darab szövegét. De amennyire tudni lehet, a darab nagyon hasonlított Bettauer sztorijára, csak sokkal mulatságosabb volt.¹⁹

Ezek a disztópiák tulajdonképpen mind Menenius Agrippa híres római meséjét²⁰ mondták újra, csak nem azt mesélték, hogy a plebejusok nem élhetnek patriciusok nélkül, hanem azt, hogy a zsidók és nem zsidók közt munkamegosztás van, ezért egymásra vannak utalva, így a zsidók elűzése a pokolba vezet.²¹

De hiába az ellenirodalom, az antiszemiták megmaradtak utópistának. A csendes, természetes, tisztességes, kissé unalmas, a verseny izgalmait nélküli, éretnyes, azaz zsidók nélküli élet után vágyakoztak. Az őket körülvevő világot a zsidók eltüntetésével óhajtották édenkertté változtatni.

Egy modern utópia megvalósulhat

Az utópiák gyártása nem modern, hanem sokkal régebbi jelenség. Az a veszélyes helyzet azonban nagyon is modern, hogy van esély az utópiák megvalósulására.

Reinhart Koselleck így magyarázta a premodern és a modern ember gondolkodása közti különbséget: a premodern elmében össze van gyógyulva a tapasztalat és a várakozás. Senki sem vár semmi olyat, ami még nem történt meg. Legalábbis az e világtól nem. Minden olyan várakozás, ami elrugaszkodik a már tapasztaltaktól, a túlvilágra vagy a világvégre vonatkozik.

A modern ember fejében ellenben a várakozások egészen elszakadnak a tapasztalatoktól. Mindenki úgy számol, hogy olyasmik fognak történni, amire még nem volt példa, és pedig egyre jobb dolgok. A tapasztalat és a várakozás közti mélységes szakadékot szokás haladásnak nevezni. A szakadékon hidat verni, azaz a világot megjobbítani emberi cselekedetekkel lehet. A híd tervrajza az utópia.²²

19 Juhász Sándor: *Antiszemita utópiák a két világháború közötti Magyarországon*. 2020. 41–43.

20 Livius, Titus: *A római nép története a város alapításától*. II. 1963. 32–33.

21 Az antiszemita utópia egyébként nemcsak antiszemitizmus-ellenes disztópiákat provokált, hanem arról folytatott fantáziálást is, mi lesz a zsidókkal ott, ahová majd telepítik őket. 1941-ben a nyilas *Magarság* közölt képzelt riportot 1960-ból Madagaszkárról, ahol a szeretetreméltó zsidó nép olyan szemtelen idegen térfoglalást tapasztal, hogy kénytelen bevezetni a 46. göjtörvényt „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása” érdekében (Madagaszkári levél 1960-ból. *Magarság*, 1941/21. 8).

22 Koselleck, Reinhart: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történelmi kategória. In Uő:

Zygmunt Bauman ugyanezt úgy meséli, hogy a premodern ember mentalitása az erdőkerülőé, a vadőré volt. Az ő célja a teremtés rendjének megőrzése vagy a visszatérés a régi jó szokásokhoz.

A modern mentalitás viszont a kertészé. A kertész úgy gondolja, hogy a rend nem eleve adott, hanem neki kell megterveznie aszerint, mit tart az értelem kívánatosnak, majd neki kell megvalósítania is a bukszus megnyírásával, a gaznak ítélt növények kiirtásával. Az utópia a francia kert tervrajza.²³

A modernitás tehát valósággal előírja az utópikus gondolkodást. Az utópia a modern ember mindennapi kenyere. Egyre-másra születnek a valóságot hibásnak felismerő, azt körzővel-vonalzóval kijavítani törekvő kísérletek, a modernitás elleni modernista lázadások²⁴ a véres totalitarizmusoktól a jóléti államig. Az utópia az újkorban igazából már nem is Seholsincs, hanem Mostmégincs, és azon vagyunk, hogy holnapra már meglegyen. Az utópia tehát immár az, aminek az emberek a ténykedésüket szentelik, és már nem csak álmodoznak róla.

Ilyen körülmények között fennáll a lehetősége annak, hogy egyszer csak államaink országában találjuk magunkat. És a társadalom magyarországi antiszemita mérnökeivel is megesett az, hogy ott termettek Seholsincsben.

A zsidók Zsidóországban

Az egyik lehetőség az antiszemitáknak Seholsincs bejárására az volt, hogy Magyarországot egyelőre még nem teszik zsidómentessé, de elutaznak oda, ahová a zsidóknak majd menniük kell, arra az egyetlen helyre, ahol az antiszemiták szerint legitim módon tartózkodhatnak, és egy részük már tartózkodik is, azaz a saját otthonukba. Tehát az antiszemiták úgy is Seholsincsben találhatták magukat még jóval a holokauszttal, hogy az ő utópiájuk megvalósítása még sehol sem tartott, de a cionistáké már haladt.

Az elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. 2003. 401–430. Lásd még Uő: Rendelkezésünkre áll-e a történelem? Uo. 299–319., Uő: 'Újkor'. Modern mozgásfogalmak szemantikájáról. Uo. 345–400. 23 Bauman, Zygmunt: Utopia in the Age of Uncertainty. In Uő.: *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty.* 2007. 94–110. Vö. Jacobsen, Michael Hviid: Liquid Modern 'Utopia' – Zygmunt Bauman on the Transformation of Utopia. In Jacobsen–Tester eds.: *Utopia: Social Theory and the Future.* 2012. 74–77.

24 Griffin, Roger: Politikai vagy ontológiai bizonytalanság? A modernitás szerepe a magyar antiszemitizmus megerősödésében a 20. század eleji Európában. In Molnár Judit szerk.: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról.* 2011. 14–17.

Valójában egyetlen ilyen bővebb útleírást találtam eddig: Dezséri Bachó Lászlónak *A közeli keleten* című politikai útikönyvét 1935-ből. A kevésbé ismert szerző tüzér alezredes volt,²⁵ 1922-ben vesztes kormánypárti képviselőjelölt,²⁶ a Ludovikán az angol, a francia, a német és az olasz nyelv tanára,²⁷ a német–magyar, magyar–német, olasz–magyar és magyar–olasz katonai szakszótár szerkesztője,²⁸ számos kötetet írt Gyöngyös történetéről, köztük kettőt a zsidó térfoglalás gyöngyösi históriájáról,²⁹ és másokkal együtt megírta a Ludovika történetét is.³⁰

Politikai eszméiről annyit, hogy a magyar kadétiskolások 1933. évi tanulmányútjáról a fasiszta Olaszországba külön kis kötetben számolt be lelkesült hangon, és persze legjobban a ducéval való találkozásoktól volt elragadva.³¹ Hogy mennyire feketeöves antiszemita volt, arról csak két sztorit mesélnék el. (1) 1919-ben egy brosúrájában a zsidókérdés távlatos megoldásáról azt írja: „*Nem mondom azt, hogy agyon kell verni minden zsidót [...] [de] ha nem fér a bőrébe, akkor a magyar ökölnék le kell csapni a zsidóságra, még pedig úgy, hogy többé megmozdulni ne tudjon.*” Addig is a zsidók kivándorlását kell erőltetni – vélte.³² (2) 1944-ben a szerző másokkal együtt megjelent a gyöngyösi gettóban, majd feljelentették a rendőrfőnököt, mivel úgy találták, a zsidóknak túl jó dolguk van ott.³³

Dezséri Bachó László eszmeisége a közel-keleti útleírásának már abból a részből kiderül, amikor még csak közelít a palesztinai brit mandátumterülethez. A kemáli Törökországot csodálja és a faji öncélúság mintaállamának festi.³⁴ Ennél jobban csak az 1912 óta olasz uralom alatt lévő Rodosz imponál neki mint fasiszta mintasziget.³⁵ Zsidókat itt még nemigen tud leírni, ezért gyűlöletét a gö-

25 B.: Gyöngyös város a török hódoltság idején. Eger, 1936/151. 3.

26 Lengyel–Vidor szerk.: *Nemzetgyűlési almanach*. 1922. 41.

27 Dezséri Bachó László szerk.: *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. 1930. 961.

28 Bíró–Dezséri Bachó szerk.: *Német-magyar és magyar-német katonai szótár*. 1933.; Dezséri Bachó László szerk.: *Magyar-olasz és olasz-magyar katonai szótár*. 1933.

29 Dezséri Bachó: *A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig. Adalékok a magyarországi zsidóság történetéhez*. 1941.; Uő: *A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig. Adalékok a magyarországi zsidóság történetéhez*. 1942.

30 Uő szerk.: *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika*.

31 Uő: *Köszegtől Nápolyig. Magyar realiskolai növendékek tanulmányútja Olaszországban*. 1934.

32 Dunántúli [Dezséri Bachó László]: *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sínasója*. 1919. 46–48.

33 Orbánné Szegő Ágnes: *A gyöngyösi zsidóság története a középkortól a holokausztig*. In Braham, Randolph L. szerk.: *Tanulmányok a holokausztról II*. 2002. 302.

34 Dezséri Bachó: *A közeli keleten. Benyomások, úti jegyzetek a Levante országaiból*. 1935. 27, 29–31, 80, 82–91.

35 Uo. 104–109.

rögökre irányozza. A görögök fejére olvas minden kézre eső zsidós sztereotípiát (koszosság, csúnyaság, nyereségvágy, erkölcstelenség, ízléstelenség).³⁶ Mindent utál tehát, ami zsidós, mindent csodál, ami zsidótlan.

Ehhez képest a jisuvhoz, vagyis az Izrael megalapítása előtti palesztinai zsidó közösséghez, kifejezetten pozitív előítéletekkel közelít a – szövegben megnyilvánuló – szerző: a cionizmusban, sok más antiszemitához hasonlóan, szövetségest lát, amely társ a zsidóktól való megszabadulásban és a zsidók megjavításában is.³⁷ Várakozásait saját bevallása szerint a kvázi hivatalos cionista utópia, Herzlnek a Zsidóországot zöldnek és hipermodernnek elképzelő *Ősűjországa* határozta meg.³⁸ És egy darabig meg is felelt ennek, amit látott: „*ki hitte volna azt, hogy 20-30 év múlva ez az ország valóban az lesz, aminek ő [Herzl] megálmodta*”.³⁹

Lelkesedése azonban csak addig tarott, amíg emberekkel nem találkozott. A zsidó paraszttállam lakóit ugyanis az újságok alapján olyannak képzelte, mint amilyen Mezőkövesd vagy Balmazújváros népe. „*Feltűrt ingujjú zsidó menyecskéket*”, „*lobogó gatyás, volt biztosítási ügynököket és ószereket*” várt. Talált is ilyesféle embereket a zsidók földjein. De hiába: mind arabok voltak. Zsidó földmunkást egyet se lelt.⁴⁰ A zsidók a tőkések, az arabok izzadnak.

Aztán az elbeszélő eljut Tel-Avivba, ahol kiderül, hogy „*falusi idillről szó sincsen*”. Bérpaloták, bankok sorakoznak, a zsidó férfiak a kávéházakban tereferélnek és kártyáznak, a nők a strandon vannak erősen kisminkelve. Tel-Avivban „*a terézvárosi tájak romantikája váltakozik [...] a körúti kávéházak derűs nyugalmaival és Jaroslau gettójának ószövetségi hangulatával*”. A zsidóké az élet minden élvezete. A nincstelen araboknak a munka marad és a nekik zsidók által hirdetett kommunista tanok.⁴¹

Vagyis itt minden ugyanolyan, mint odahaza. Ezek ugyanazok. A zsidók megváltoztathatatlanok. Amit itt tapasztalt, azt antiszemita terminus technicussal zsidó térhódításnak nevezi, és ez tette szerinté tönkre Magyarországot is. Ha a zsidók idejönnek, azzal csak újratermelődik más szereplőkkel ugyanaz,

36 Lásd 32. jegyzet, 3, 26, 29, 34, 47, 105–106, 115, 192.

37 Uo. 168, 225.

38 Herzl Tivadar: *Ősűjországa (Altneuland)*. 1929 (1902). A mű elemzésére lásd Avineri, Slomo: *Herzl. Theodor Herzl és a zsidó állam alapítása*. 2015. 229–276.

39 Dezséri Bachó: *A közeli keleten*. 223–224.

40 Uo. 169–171, 179, 224–225, 228.

41 Uo. 225–227, 230–231.

ami odahaza történik. A szerző arra jut, hogy ezért kár volt ideutazni. Ezt egy villamosjeggyel is megnézhetette volna Budapestén.⁴²

Dezséri Bachó László nem lelte meg a nyugalomát Zsidóországban. Úgy találta, ha a zsidók majd mind itt laknak, az legfeljebb Magyarországon segít, de a világot nem teszi jobb helyé.

A zsidók a gettóban

Scholsincs bejárásának azonban volt sokkal magától értetődőbb módja is. A gettósítás, majd a deportálás után Magyarország része vagy egésze még hosszú hónapokig, majdnem egy évig antiszemita uralma alatt állt, akiknek bőven volt idejük kiélvezni a zsidómentes környezetet legalábbis vidéken. Voltaképp a holokauszt emlékeztetének egy elfelejtett fejezetét akartam feltárni. Annak eredtem utána, hogyan emlékeztek a holokausztra a hatalmon lévők a gettósítás és az auschwitzi deportálónvonatok útnak indulása után, de még a szovjet csapatok megérkezése előtt.

A forrásanyag megtalálása nem okozott gondot. Tizennyolc digitalizált vidéki hírlapot találtam, amely a helyi gettósítás időpontja után is legálisan megjelent. Az akkori cenzurális viszonyok közt⁴³ ezek kivétel nélkül vonalas antiszemita lapok voltak. Ezekben kerestem rá a zsidó szóra. Ezenkívül átnéztem egy budapesti lapot is: a magyar *Stürmert*, a csakis a zsidókkal és csakis legkíméletlenebbül foglalkozó *Harcot*, a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet hecchetilapját.

Mit kezdtek magukkal az antiszemita zsidók nélküli világban? A forgatókönyv az volt, hogy a gettósításkor féktelen jókedvvel megünnepelték a győzelmüket, a zsidók úgymond teljes, végleges, visszafordíthatatlan kikapcsolását a magyar élet vérkeringéséből, majd felmondták az utópiát, vagyis azt, mi lesz mostantól: béke, nyugalom, szeretet költözik a szívekbe, kvázi tavasszal elkezdődik a karácsony.

A triumfálás azonban csak pillanatnyi volt: rögtön bejelentik, hogy még nem ért véget a küzdelem, mert a *zsidóság* eltűnése után még mindig itt maradt a *zsidósság*. Vagyis azok a nem zsidók is ellenségek, akik a zsidókat nem hajlandók ellenségnek tekinteni. Mint megtudjuk, könyörtelenül le kell számolni a zsidó-

42 Lásd 39. jegyzet, 196–197, 218–219, 227, 234, 239–240.

43 Gorda Éva: *A cenzúra működése 1939–1945 között Magyarországon*. 2008. 116–117.

bújtatókkal, zsidófedezőkkal, a zsidó mákonyhíntéstől megtévesztett rémhírtérjesztőkkel, zsidóbarátokkal, zsidó házastársosokkal, Aladárokkal (így hívták azokat a nem zsidókat, akik zsidók cégeiben fiktív tulajdonosi vagy alkalmazotti szerepet vállaltak, hogy a céget ne sújtsák a zsidótörvények⁴⁴), szóval a gyászmagyarokkal, gyászkeresztényekkel, mindközönségesen a zsidóbérencekkel.⁴⁵ De nem szabad kímélni a zsidósajnálókat, széplelkeket, sopánkodókat,⁴⁶ magyarán a jóemberek nevű veszélyes kisebbséget sem. Elzsidósodott nem zsidók lehettek a sajtóban akár a zsidók egykori női alkalmazottaiból,⁴⁷ a nadrághordó nők⁴⁸ sőt akár az egész női nemből is.⁴⁹ És végül harcolni kell minden egyes nem zsidó ellen is, hiszen a zsidó szellem immár minden emberben gyökeret vert.⁵⁰

Ám a zsidók eltüntetése után nemcsak a zsidó szellemiség, hanem konkrétan a zsidók is folytatják a háborújukat a tengelyhatalmak ellen. A zsidó ugyanis az antiszemita tudatában megmaradt világhatalmi tényezőnek: az angolok és amerikaiak a zsidók barátai,⁵¹ a szovjetek zsidó zsoldban állnak, a vörös tankokat

44 Bolgár Dániel: Antiszemita értelmező zsebszótár. In Bolgár-Ökrös: *A magyarországi zsidó holokauszt kisenciklopédiája*. 2025. 492–494.

45 Örtálló: Örtálló levele a zsidókérdésről és az „elkanyarodott” magyarokról. *Magyar Élet*, 1944/109. 9., Kirobbanó siker mellett tartotta első táborozását a Keleti Árcvonal Bajtársi Szövetség miskolci és borsodi törzse. A tábor egyhangú lelkesedéssel üdvözölte Imrédy Bélát. *Magyar Élet*, 1944/140. 2., Szász Lajos iparügyi miniszter: Harcolni és dolgozni, ez ma a magyarság két kötelessége. *Dunántúl*, 1944/116. 2., Légmentes. A helyi jelzések az irányadók. Nappal mozogni, éjjel világitani tilos! Rémhírt ne terjesszünk. *Szigetvári Hírlap*, 1944/28. 2., Most ők vannak soron. *Nyírvidek. Szabolcsi Hírlap*, 1944/120. 7., A m. kir. Operaház zsidó megszállás alatt. *Harc*, 1944/10. 5., Zsidók és zsidóbarátok. *Harc*, 1944/11. 7., Pálffy Fidél: Meggondolt tervszerűséget a zsidókérdés megoldásában! *Harc*, 1944/12. 3.

46 Bosnyák Zoltán: Vissza a gettóba! *Harc*, 1944/2. 2., Bosnyák Zoltán: A társadalom és a zsidókérdés. *Harc*, 1944/3. 1–2., Ne felejtsem semmit, testvér! *Harc*, 1944/3. 7., Kopeczky Zsigmond: „Ő” az! *Harc*, 1944/26. 6., –r: Minden magyar nőnek a Hungarista Mozgalom keretében van a helye. *Zalai Összetartás*, 1944/20. 3.

47 Pörnczy József nagy előterjesztése a háborús gazdálkodáshoz szükséges anyag- és munkaerő biztosításáról. *Zalamegyei Ujság*, 1944/152. 7.

48 Ma. *Zalai Összetartás*, 1945/39. 2.

49 –r, 1944.

50 Waldbauer Henrik: A dolgozók. *Dunántúl*, 1944/107. 1., Oláh György: Oláh György írja. *Magyar Élet*, 1944/144. 6.

51 „Anglia, verjen meg az Isten!” A miskolci özvegyek és árvák átká kíséri az angolszász légigyilkosokat – Az Anglia ellen soha nem tapasztalt gyűlölet lángja csapott fel Miskolcon is az angolszászok terrortámadása után. *Magyar Élet*, 1944/126. 5., Bosnyák Zoltán: A háború és a zsidóság II. *Harc*, 1944/11. 1–2.

zsidó étvágy hajtja,⁵² Sztálin zsidó,⁵³ Rooseveltt zsidóbeütéses,⁵⁴ Churchillnek zsidó rokona van,⁵⁵ a szlovák nemzeti felkelést zsidók szították.⁵⁶ Magyarországot pedig néger és zsidó pilóták bombázzák.⁵⁷ Nem véletlen, hogy szombaton nincs légiriadó – figyelte meg egy antiszemita sajtólevelező.⁵⁸

A zsidókat ráadásul – úgy érezték – nem is sikerült maradéktalanul beszorítani a gettókba: folyton ott jártak a szökésben lévő zsidók – kimondani is szörnyű – sárga csillag nélkül a gyanútlan, jóra való emberek közt, akiket persze azért az éber rendőrök felismertek, sokszor jellegzetes faji vonásaikról.⁵⁹

De a zsidótlanítás elvben sem hozhatta el a teljes megnyugvást, mert a zsidók után itt maradtak tárgyi emlékeik és kultúrájuk nyomai. Egyetlen olyan esetet találtam, amikor ezeket a holokauszt emlékművévé, úgy értem, a győzelmes antiszemitizmus dicsekvésére tervezték felhasználni: Nagykanizsán az egyik zsidó házban kiállítást gondoltak rendezni a zsidóktól ellopott műtárgyakból.⁶⁰ Az összes többi eset arról szól, hogyan lehetne eltüntetni mindazt, ami a nem zsidók észébe juttathatja a zsidókat:

52 Baumann Gyula: Győzelmünk alapjai. *Dunántúl*, 1944/254. 3., A Nyilaskeresztes Párt közli: A Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom hevesmegyei női vezetőjének felhívása a megye társadalmához. *Eger*, 1944/166. 2., Bosnyák Zoltán: A háború és a zsidóság III. *Harc*, 1944/12. 1–2. 53 Sztálin zsidószármazású. *Dunántúl*, 1944/106. 3., Sztálin zsidó származású. *Magyar Élet*, 1944/106. 2.

54 Egy hang Rooseveltt környezetéből. Minden jel arra mutat, hogy Rooseveltt megbukik az elnökválasztásokon! – A legesélyesebb jelölt: Dewey szenátor. *Somogyi Újság*, 1944/129. 12.

55 A Triangi-Churchill eset. Rokonlelkek megtalálják egymást. *Harc*, 1944/27. 8.

56 A turócszentmártoni felkelés merénylet volt a szlovák nemzet szabadsága ellen – írja egy prágai cseh lap. *Dunántúl*, 1944/210. 2.

57 Az invázió csak megszilárdította a győzelembe vetett hitet. Vitéz Jaross Andor belügyminiszter rádióüzenete az amerikai magyarokhoz. *Magyar Élet*, 1944/142. 3. Lásd még: Az Andocsnál elfogott angol-szász pilóták közül ötöt gummi bottal kényszerítettek a felszállásra. Pénztárcáikat és aranyékszereiket ajánlották fel, hogy szabadon engedjék őket az andocsiak. *Somogyi Újság*, 1944/191. 2.

58 A hét legérdekesebb levele. *Harc*, 1944/17. 5.

59 Például: Négy zsidót találtak a leltározásra felnyitott lepcséttelt lakás fürdőszobájában. *Magyar Élet*, 1944/142. 2., Fiatalkorú pesti zsidókat fogtak el Egerben. Egy tizenhat éves vöröshajú zsidó-lány épen hamis okmányokat akart vásárolni. *Eger*, 1944/102. 2–3., Hogyan adot [sic!] egymásnak találkozót két beregszászi zsidó Egerben. Egy ügyvéd felesége és egy tanárjelölt furfangos útja Beregszászról Budapesten át az egri rendőrségig. *Eger*, 1944/109. 3., A nyíregyházi gettóból hetekkel ezelőtt megszökött... *Körösvidék*, 1944/172. 2., Két hónapig rejtőztek, minden vasárnap misére jártak a „kibombázott” zsidó nők. *Körösvidék*, 1944/184. 4., Még mindig fedeznek fel bujkáló zsidókat. *Körösvidék*, 1944/197. 2., Kilenc zsidót fogtak el Pápán. *Pápai Hírlap*, 1945/1. 3.

60 Apró zalai hírek. *Zalai Magyar Élet*, 1944/119. 3.

- Aranyosmeggyesen a zsinagógát katolikus templommá akarják alakítani.⁶¹
- Csáktornyán elbontják a zsidó imaházat.⁶²
- Szentesen vármegyei múzeumot csinálnának a zsinagógából.⁶³
- Az úgynevezett zsidó cégtáblák, hirdetések és utcanevek eltüntetése pedig országos mozgalom volt.⁶⁴

Azt a náciaktól ismert ötletet, ami a keresztény átlagpolgárt is kiboríthatta, hogy az ószövetséget is fedje a feledés homálya, sőt megvonják tőle a kinyilatkoztatás rangját, csak a *Harc* cikkeiben találtam meg. Ezek az írárok azt kívánták elérni, hogy az Ótestamentum „*bárgyú történeteit*” ne tanítsák többé az iskolákban, ne-hogy azt higgyék az emberek, hogy az szentírás.⁶⁵

A zsidók meghaltak

A gettósítástól tehát mégsem lett földi mennyország a magyar vidékből az antiszemita észlelete szerint. De talán majd a deportálástól! Hogyan számoltak be erről az antiszemita lapok?⁶⁶

A miskolci *Magyar Élet* nyíltan és mondhatni, részletesen tudósított a zsidóknak a gettóból gyűjtőtáborba szállításáról. Még gúnyolódott is rajtuk: „*elrepültek a pénz-es madárkák*”.⁶⁷ Aztán a deportálásukról a gyűjtőtáborból már egy szót sem szólt.

61 Katolikus templommá építik át az aranyosmeggyesi zsinagógát. *Magyar Élet*, 1944/135. 6.

62 Súlyos szerencsétlenség a csáktornyai izraelita imaház lebontásánál. *Zala Megyei Újság*, 1944/158. 7.

63 Szentesen vármegyei múzeumma... *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1944/200. 7.

64 Az olvasó írja. *Magyar Élet*, 1944/118. 4., Sürgősen vegyék le a zsidó üzletek cégtábláit. *Magyar Élet*, 1944/179. 7., Felhívás a háztulajdonosokhoz! *Pápai Hírlap*, 1944/50. 3., A kaposvári keresztény kereskedelem és a zsidó árukészletek. *Somogyi Újság*, 1944/193. 2., Kérdések, amelyekre válaszolnunk kellene. Egy kérdés, amire válaszolunk. *Szigetvári Hírlap*, 1944/42. 4., Új elnevezést kapnak a zsidóvonatkozású utcák. *Zalai Összetartás*, 1944/29. 5., Az ország egyes városaiban már eltüntették a zsidó cégtáblákat. *Zalamegyei Újság*, 1944/155. 4., Levél a szerkesztőhöz! *Zalamegyei Újság*, 1944/189. 2., Néhány szó a zsidó utcanevekről. *Harc*, 1944/17. 3.

65 Ne tanítsák az Ószövetséget az iskolagyerekeknek. *Harc*, 1944/22. 3., Olasz Antal Ferenc: Az olvasó írja. *Harc*, 1944/23. 5.

66 Lásd erről még Cseh Viktor: „Még néhány nap és eltűnik a sok sárga csillag az utcákról...” *Neokohn*, 2021, <https://neokohn.hu/2021/04/28/meg-nehany-nap-es-eltunik-a-sok-sarga-csillag-az-utcakrol-szemelvenyek-1944-tavaszarol/> (letöltés ideje: 2025. 06. 21.)

67 Hétfőn megkezdődött a miskolci zsidók kitelepítése a gettóból. A tatárutcai téglagyárba kerülnek Miskolc parazitái. *Magyar Élet*, 1944/127. 7., Több, mint hatszáz lakásigénylést jelentettek be eddig a városnál. Szombaton délig szeretnék elintézni a lakásügyek tömegét – Folyik Miskolcra a

A *Pápa és Vidéke* rejtjelesen elmesélte a deportálást.⁶⁸ De azt hiszem, csak mi, mai olvasók jövünk rá, hogy arról van szó, az utólagos bölcsességünk előnyével felszerelve. Az *Új-Somogy* külön cikket írt arról, hogy kiürült a gettó,⁶⁹ de hogy a zsidók mi módon és hova kerültek onnan, arról nem esett szó. A többi lap sem a gyűjtőtorborba szállításról, sem a deportálásról nem tudósított a keresés eredménye szerint.

Később persze az újságok olyan történeteket meséltek, amelyek akaratlanul is elkotyogtak, vagy újra felidézték, hogy nincsenek már ott a zsidók. Például egy kaposvári férfi összeveszett a feleségével, és a gettóba ment aludni, mert ott állt a sok üres lakás – írta a *Somogyi Újság*.⁷⁰ Egerben az alispán jelenti, hogy a zsidóknak szánt szezámolajjal nem tudott mit kezdeni, mert „a megye területén zsidónak tekintendő személy” nem tartózkodik.⁷¹ Miskolcon megírják, hogy a zsidók idén nem fognak kereseti adót fizetni, mert nincsenek itt.⁷² Pécssett azt jelentik be, hogy a gettó területén háztulajdonnal bíró nem zsidók visszakapják az ingatlanukat saját kezelésükbe,⁷³ vagyis azokra már a zsidóknak nincs szükségük.

Arról, hogy a deportált zsidókkal mi történt valójában, hallgattak a lapok, mint a sír. A letagadása azonban megtörtént. Imrédytól idézték, hogy „magyar ember és magyar hatóság kezéhez nem tapad zsidó vér!”⁷⁴ Ami legalábbis felkelti a gyanút, hogy másokéhoz viszont igen. De idéztek az újságok egy berlini nyilatkozatot is arról, hogy senki kezéhez nem tapad zsidó vér.⁷⁵

A legközelebb az igazság kimondásához a legádázabb lap, a *Harc* került.

zsidók kitelepítése. *Magyar Élet*, 1944/128. 5., –or: Bumeráng. *Magyar Élet*, 1944/129. 6.

68 Eltűnt a zsidóság, de mérgező szelleme itt maradt? *Pápa és Vidéke*, 1944/28. 1.

69 Nagymennyiségű, be nem jelentett értékek az elhagyott kaposvári zsidó lakásokban. *Somogyi Újság*, 1944/151. 4., Kiürült a kaposvári gettó. *Új-Somogy*, 1944/152. 3.

70 Összeveszett a feleségével – a gettóban akart aludni. *Somogyi Újság*, 1944/173. 3.

71 „Örömmel látjuk, hogy Heves vármegyében a közigazgatási és társadalmi rend tökéletesnek mondható”. Dr. Hunyadi Búzás Endre országgyűlési képviselő felszólalása a magyar kötelességekről a törvényhatóság közigazgatási bizottságában. Az alispán jelentés részletesen ismertette a közellátási helyzetet. Dr. Horváth Árpád főispán a zsírellátás megjavításáért. *Eger*, 1944/112. 1.

72 Megtörtént az általános kereseti adó kivetése. Egymillióhatszázezer pengő a kivetett összeg – A jövő hónapban küldik ki a fizetési meghagyásokat. *Magyar Élet*, 1944/146. 5. Lásd még Készül Pécs város jövő évi költségvetése. *Dunántúl*, 1944/176. 5.

73 A gettó területén lévő házak tulajdonosainak figyelmébe. A háztulajdonosok még e héten visszakapják házaikat. *Dunántúl*, 185. 5.

74 Vitéz Imrédy Béla gazdasági miniszter hatalmas beszédet mondott Pécssett a munkáskérdésről. A munkásság az állam egyik legértékesebb társadalmi rétege, amelynek megszervezése a legteljesebb szociális alapon folyamatosan van – Szükség van mindenekelőtt egy nagy nemzeti munkaközösségre. *Magyar Élet*, 1944/155. 5.

75 Nem tapad zsidóvér senki kezéhez. *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1944/165. 7.

Az *Egykor és most* című rovatban kényszermunkával, szögesdróttal, fertőtlenítő kamrával illusztrálták a zsidók aktuális állapotát.⁷⁶ De nem világos, hogy mindezzel haláltábor vagy internálótábor szerettek volna-e ábrázolni. Máskor a lap hasábjain Bosnyák Zoltán és Endre László népiirtással fenyegette meg a zsidókat, ha nem emberelik meg magukat. Egy antiszemita poéta beleírta a versébe, hogy a zsidók „*érettek a halálra*”.⁷⁷ Azt nem említették, hogy a megölésük valójában már hónapokkal korábban megtörtént.

A hallgatás és tagadás nem véletlen. A deportálás az antiszemita sajtó számára már olyasmis volt, amivel nem lehet büszkélkedni. Vagyis olyasmis, amit képtelenség belefoglalni az utópia megvalósulásának diadaltörténetébe.

Hogy erről volt szó, azt megmutatta, ahogy a deportálást az antiszemita sajtó megnevezte. Egyrészt a szóhasználatban mindig volt valami eufemisztikus. Mint ha valami merőben technikai jellegű nehézség leküzdéséről lenne szó: a zsidók kikapcsolásáról, kiküszöböléséről, kieséséről, eltávolításáról, elköltöztetéséről, megrendszabályozásáról, elszállításáról, távollétéről beszéltek.⁷⁸

Másrészt gyakoriak voltak az olyan megfogalmazások, amelyek elfedték, hogy azt, ami történt, nem a zsidók csinálták, hanem a zsidókkal csinálták. Vagyis igyekeztek a zsidókra áthárítani a felelősséget a történetekért azzal, hogy nyelvi szinten cselekvőként állították be azokat, akik csak elszenvedők voltak: a zsidók kikapcsolódtak, kitelepültek, eltávoztak, elköltöztek, elhurcolkodtak, a gettósítást pedig úgy is nevezték, hogy szeparálódtak.⁷⁹ A javaikat nem elvették tőlük, hanem azokat ők

76 Egykor és most. *Harc*, 1944/7. 8, Egykor és most. *Harc*, 1944/8. 3, Egykor és most. *Harc*, 1944/9. 7, Egykor és most. *Harc*, 1944/27. 7.

77 Endre László: A zsidóság útja. *Harc*, 1944/8. 1–2., Kopeczky: „Ö” az!, Bosnyák Zoltán: A zsidóság új rohama Európa ellen. *Harc*, 1944/27. 1.

78 Mikor kapják meg elmaradt fizetésüket a zsidó üzletek keresztény alkalmazottai? *Magyar Élet*, 1944/139. 4., A csend városa lett Miskolc, 1944. 4., Meg kell rendszabályozni a cigányokat! Hogyan keletkezett és szűnt meg a magyarországi cigánybirodalom? *Magyar Élet*, 1944/160. 4., Gróf Lubienski Constanza... *Pápai Hírlap*, 1944/29. 3., Készül Pécs város jövő évi költségvetése, 1944. 4., Waldbauer: A dolgozók. 1., Bolgár: *Antiszemita értelmező zsebszótár*. 513.

79 Palumb Gyula: Nincs többé „mádi honpolgár”. Battyuval jött s battyuval ment a Hegyalja bolygó vándora a világhírű mádi zsidó. *Magyar Élet*, 1944/130. 7., Milyen forgalmi korlátozások állnak fenn a zsidók ingóságaira? *Magyar Élet*, 1944/138. 2., Kik kaphatnak ezentúl otthont a megüresedett zsidó lakásokból? 2.300 lakás üresedett meg, 1.500-ra tehető a kibombázott, vagy lakás nélküli családok száma és 800 lakást tartalékolni kell az esetleges további bombázások esetére – A közeljövőben várható a zsidó vagyonok miniszteri biztosának rendelkezése a hátrahagyott ingóságok igényléséről és értékesítéséről. *Magyar Élet*, 1944/150. 3., Kóbornacsák lépték el Mezőkövesd belterületét. *Magyar Élet*, 1944/172. 5., Nincs magyar biztonság, nincs történelmi jövő addig, amíg a Kárpátok keleti lejtőin Sztálin bolsevista birodalma áll – hangsúlyozta Jaross Andor a nagy-

hátrahagyták.⁸⁰ A zsidók nélküli világ utópiájának megvalósulása annyira nem hozta el a vágyott harmóniát a magyar antiszemitáknak, annyira erős lehetett bennük a büntudat és önfelmentés óhajának kevercse, hogy végül elkezdtek bebeszélni az olvasóiknak és talán saját maguknak is, hogy ez nem is egy zsidók nélküli világ.

Történetek egész sorát mesélték el, amelyeknek vagy volt antiszemita értelmezési lehetőségük vagy nem, de azt mindig jelentették, hogy a zsidók élnek, vagy egyenesen itt vannak, holott akkorra már meghaltak. Visszaírták őket az életbe!

Nézzünk néhány esetet:

- Az igazságszolgáltatás miskolci szervei jelentik, hogy az olyan pereket, amelyben szerepel zsidó fél, félrerakják, és majd folytatják, ha itt lesznek a felek.⁸¹
- 1944 július végén megírják, hogy egy paraszt sárga csillaggal felszerelve beszköött a pécsi gettóba, és libát adott el a zsidóknak. Onnan nem engedték ki, így most ott él a zsidók közt, amíg igazolja magát.⁸²
- A zalaegerszegi Antibolsevista Ifjúsági Tábor azt nyilatkozta 1944 augusztusában, hogy most, amikor a hadihelyzet rosszul alakul, sok keresztény előszedi zsidó barátait.⁸³
- Kaposváron 1944 augusztusában a helyi plébános nyilatkozik, milyen feltevésekkel keresztelhetők meg a zsidók.⁸⁴
- Kaposváron egy gépírói álláspályázat 1944 szeptemberében fontosnak tartja kikötni, hogy a munkára zsidó nem jelentkezhet.⁸⁵
- 1944 szeptemberében azt írják, hogy Békéscsabán sárgacsillagos invázió van, lépni sem lehet tőlük.⁸⁶

váradai főispáni beiktatásán. A zsidók vagyonát be kell építeni a nemzeti gazdálkodás vérkeringésébe. *Dunántúl*, 112. 3., Tizenkétszer volt büntetve, mégis lopott. *Dunántúl*, 1944/137. 6., Zsidók költözködése. *Harc*, 1944/7. 6., Bolgár: *Antiszemita értelmező zsebszótár*. 513–514.

80 Kögl Szeverin: A bajtársi szolgálat példát mutató munkája Zalaapátiban. *Zalai Összetartás*, 1944/10. 2.

81 Kiköltöztették a zsidókat Miskolcra, alig van kihágási per a városbírószágon. *Magyar Élet*, 1944/144. 5., A törvényszékem egyelőre félretették a zsidóügyeket. Hasonló a helyzet a miskolci rendőrségen is. *Magyar Élet*, 1944/146. 5.

82 Akik megjárták a sárgacsillagosokkal. *Harc*, 1944/10. 6.

83 Az Antibolsevista Ifjúsági Tábor zalaegerszegi szervezetének felhívása. *Zalai Magyar Élet*, 1944/184. 3.

84 A kaposvári belvárosi plébánia a zsidók megkereszteléséről. *Somogyi Újság*, 1944/179. 3.

85 Pályázati hirdetmény. *Somogyi Újság*, 1944/205. 6.

86 Ébren vagyunk, vagy álmodunk. *Harc*, 1944/15. 3.

- 1945 március közepén a *Pápai Újság* megemlíti a Kelet-Lengyelországba telepített és ott dolgozó holland zsidókat.⁸⁷
- Jelentik, hogy a szovjetek által elfoglalt Balaton-környéki falvakba azonnal visszatért a zsidók egy része.⁸⁸

Összegzés

Hogyan foglaljuk össze, amit találtunk? Alon Confino *Egy világ zsidók nélkül* című könyvében azt a feltételezést fogalmazza meg, hogy ha a náciuk nyertek volna, akkor a múzeumaikban a holokausztot az ördögi zsidók felett aratott fényes győzelemként beszélték volna el.⁸⁹

Abban a néhány hónapban, amely a zsidómentes világból a zsidók itteni gyűlölöinek megadatott, úgy tűnik, nem ez történt. Egyrészt a magyar antiszemiták csak elkezdték ünnepelni a szép új világot, de rögtön utána egyrészt azt érezték, hogy a zsidók még mindig köztük járnak, még mindig hatalmasak, a nem zsidók még mindig zsidósak. Másrészt a zsidóktól való megszabadulásról folyó beszédet attól a pillanattól, hogy tényleg megtörtént, elkezdte átalakítani a szegyenérzettől megszabadulás vágya. Úgy látszik, azok a magyar antiszemiták, akiknek sikerült eljutniuk Seholsincsbe, inkább menekültek volna onnan.

Emberek voltak, mint mi. Így még belőlünk is lehetnek olyan emberek, mint ők.

Irodalom

A csend városa lett Miskolc, 1944. 4.

A csend városa lett Miskolc. *Magyar Élet*, 1944/144. 4.

87 Az ellenséget csak a zsidók sorsa érdekli. *Pápai Újság*, 1945/21. 3.

88 Összefoglaló hiteles adatok a bolsevisták rémtetteiről, a szolgálatukba állott csöcselékről és a visszaszivárgott zsidókról a felszabadított dunántúli részen. A Balaton vidéke végzetes lesz számunkra – mondták a bolsevista katonák. *Zalai Összetartás*, 1945/43. 2.

89 Confino, Alon: *A World Without Jews. The Nazi Imagination from Persecution to Genocide*. 2014. 210, 241. Lásd még Rupnow, Dirk: What if the Final Solution Had Been Completed? Nazi Memory in a Victorious Reich. In Rosenfeld, Gavriel D. ed.: *What Ifs of Jewish History. From Abraham to Zionism*. 2016. 311–331.

- A gettó területén lévő házak tulajdonosainak figyelmébe. A háztulajdonosok még e héten visszakapják házaikat. *Dunántúl*, 185. 5.
- A hét legérdekesebb levele. *Harc*, 1944/17. 5.
- A kaposvári belvárosi plébánia a zsidók megkereszteléséről. *Somogyi Újság*, 1944/179. 3.
- A kaposvári keresztény kereskedelem és a zsidó árukészletek. *Somogyi Újság*, 1944/193. 2.
- A m. kir. Operaház zsidó megszállás alatt. *Harc*, 1944/10. 5.
- „Anglia, verjen meg az Isten!” A miskolci özvegyek és árvák átka kíséri az angol-szász légigyilkosokat – Az Anglia ellen soha nem tapasztalt gyűlölet lángja csapott fel Miskolcon is az angolszászok terrortámadása után. *Magyar Élet*, 1944/126. 5.
- A Nyilaskeresztes Párt közli: A Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom hevesmegyei női vezetőjének felhívása a megye társadalmához. *Eger*, 1944/166. 2.
- A nyíregyházi gettóból hetekkel ezelőtt megszökött... *Körösvidék*, 1944/172. 2.
- A társadalom feladata lelket verni a gyávákba, a lapulókba... *Nyítrvidék. Szabolcsi Hírlap*, 1944/131. 3.
- A törvényszékem egyelőre félretették a zsidóügyeket. Hasonló a helyzet a miskolci rendőrségen is. *Magyar Élet*, 1944/146. 5.
- A Triangi-Churchill eset. Rokonlelkek megtalálják egymást. *Harc*, 1944/27. 8.
- A turócszentmártoni felkelés merénylet volt a szlovák nemzet szabadsága ellen – írja egy prágai cseh lap. *Dunántúl*, 1944/210. 2.
- Akik az idén már hiányoznak a strandról. *Harc*, 1944/3. 2.
- Akik megjárták a sárgacsillagosokkal. *Harc*, 1944/10. 6.
- Apró zalai hírek. *Zalai Magyar Élet*, 1944/119. 3.
- Az Andocsnál elfogott angolszász pilóták közül ötöt gummibottal kényszerítettek a felszállásra. Pénztárcáikat és aranyékszereiket ajánlották fel, hogy szabadon engedjék őket az andocsiak. *Somogyi Újság*, 1944/191. 2.
- Az Antibolsevista Ifjúsági Tábor zalaegerszegi szervezetének felhívása. *Zalai Magyar Élet*, 1944/184. 3.
- Az ellenséget csak a zsidók sorsa érdekli. *Pápai Újság*, 1945/21. 3.
- Az invázió csak megszilárdította a győzelemben vetett hitet. Vitéz Jaross Andor belügyminiszter rádióüzenete az amerikai magyarokhoz. *Magyar Élet*, 1944/142. 3.
- Az olvasó írja. *Magyar Élet*, 1944/118. 4.

Az ország egyes városaiban már eltüntették a zsidó cégtáblákat. *Zalamegyei Újság*, 1944/155. 4.

B.: Gyöngyös város a török hódoltság idején. *Eger*, 1936/151. 3.

Balatonföldvár – Lelle – Kenese – Zamárdi – Siófok – Tihany. Nyári riport a megváltozott magyar tenger új világáról. *Somogyi Újság*, 1944/193. 5.

Baumann Gyula: Győzelmünk alapjai. *Dunántúl*, 1944/254. 3.

Bosnyák Zoltán: A háború és a zsidóság II. *Harc*, 1944/11. 1–2.

---: A háború és a zsidóság III. *Harc*, 1944/12. 1–2.

---: A társadalom és a zsidókérdés. *Harc*, 1944/3. 1–2.

---: Városok zsidók nélkül. *Harc*, 1944/5. 2.

---: A zsidóság új rohama Európa ellen. *Harc*, 1944/27. 1.

---: Vissza a gettóba! *Harc*, 1944/2. 2.

Cseh Viktor: „Még néhány nap és eltűnik a sok sárga csillag az utcákról...” *Neokohn*, 2021, <https://neokohn.hu/2021/04/28/meg-nehany-nap-es-eltunik-a-sok-sarga-csillag-az-utcakrol-szemelvenyek-1944-tavaszarol/> (letöltés ideje: 2025. 06. 21.)

Csüörtök óta tart a zsidók kiköltöztetése a gettóba. *Dunántúl*, 1944/108. 4.

Ébren vagyunk, vagy álmodunk. *Harc*, 1944/15. 3.

Egy hang Rooseveltnél környezetéből. Minden jel arra mutat, hogy Rooseveltnél megbukik az elnökválasztásokon! – A legesélyesebb jelölt: Dewey szenátor. *Somogyi Újság*, 1944/129. 12.

Egykor és most. *Harc*, 1944/7. 8.

Egykor és most. *Harc*, 1944/8. 3.

Egykor és most. *Harc*, 1944/9. 7.

Egykor és most. *Harc*, 1944/27. 7.

Eltűnt a zsidóság, de mérgező szelleme itt maradt? *Pápa és Vidéke*, 1944/28. 1.

Endre László: A zsidóság útja. *Harc*, 1944/8. 1–2.

Éppen ideje gettóba zárni... *Magyar Élet*, 1944/107. 4.

Felhívás a háztulajdonosokhoz! *Pápai Hírlap*, 1944/50. 3.

Fiatalkorú pesti zsidókat fogtak el Egerben. Egy tizenhat éves vöröshajú zsidó-lány éppen hamis okmányokat akart vásárolni. *Eger*, 1944/102. 2–3.

Gróf Lubienski Constanza... *Pápai Hírlap*, 1944/29. 3.

Hatalmas árzuhanás az egri piacon, eltűntek a zsidók. *Eger*, 1944/83. 4.

Hétfőn megkezdődött a miskolci zsidók kitelepítése a gettóból. A tatárutcai téglagyárba kerülnek Miskolc parazitái. *Magyar Élet*, 1944/127. 7.

- Hogyan adot [sic!] egymásnak találkozót két beregszászi zsidó Egerben. Egy ügyvéd felesége és egy tanárjelölt furfangos útja Beregszászról Budapesten át az egri rendőrségig. *Eger*, 1944/109. 3.
- Katolikus templommá építik át az aranyosmeggyesi zsinagógát. *Magyar Élet*, 1944/135. 6.
- Kérdések, amelyekre válaszolnunk kellene. Egy kérdés, amire válaszolunk. *Szigetvári Hírlap*, 1944/42. 4.
- Készül Pécs város jövő évi költségvetése. *Dunántúl*, 1944/176. 5.
- Két hónapig rejtőztek, minden vasárnap misére jártak a „kibombázott” zsidó nők. *Körösvidék*, 1944/184. 4.
- Kik kaphatnak ezentúl otthont a megüresedett zsidó lakásokból? 2.300 lakás üresedett meg, 1.500-ra tehető a kibombázott, vagy lakás nélküli családok száma és 800 lakást tartálékolni kell az esetleges további bombázások esetére – A közeljövőben várható a zsidó vagyonok miniszteri biztosának rendelkezése a hátrahagyott ingóságok igényléséről és értékesítéséről. *Magyar Élet*, 1944/150. 3.
- Kiköltöztették a zsidókat Miskolcra, alig van kihágási per a városbírószágon. *Magyar Élet*, 1944/144. 5.
- Kilenc zsidót fogtak el Pápán. *Pápai Hírlap*, 1945/1. 3.
- Kirobbanó siker mellett tartotta első táborozását a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség miskolci és borsodi törzse. A tábor egyhangú lelkesedéssel üdvözölte Imrédy Bélát. *Magyar Élet*, 1944/140. 2.
- Kiürült a kaposvári gettó. *Új-Somogy*, 1944/152. 3.
- Kóbormacskák lepték el Mezőkövesd belterületét. *Magyar Élet*, 1944/172. 5.
- Kopeczky Zsigmond: „Ö” az! *Harc*, 1944/26. 6.
- Kögl Szeverin: A bajtársi szolgálat
- Légoltalom. A helyi jelzések az irányadók. Nappal mozogni, éjjel világítani tilos! Rémhírt ne terjesszünk. *Szigetvári Hírlap*, 1944/28. 2.
- Levél a szerkesztőhöz! *Zalamegyei Újság*, 1944/189. 2.
- Liszy Lajos: Végig a zsidótlanított Balaton partján. *Új-Somogy*, 1944/135. 9.
- Ma. *Zalai Összetartás*, 1945/39. 2.
- Madagaszkári levél 1960-ból. *Magyarság*, 1941/21. 8
- Marschalkó Lajos: Halálra ítélem... *Harc*, 1944/1. 20. 5.
- Meg kell rendszabályozni a cigányokat! Hogyan keletkezett és szűnt meg a magyarországi cigánybirodalom? *Magyar Élet*, 1944/160. 4.

- Még mindig fedeznek fel bujkáló zsidókat. *Körösvidék*, 1944/197. 2.
- Megtörtént az általános kereseti adó kivetése. Egymillióhatszázezer pengő a kivetett összeg – A jövő hónapban küldik ki a fizetési meghagyásokat. *Magyar Élet*, 1944/146. 5.
- Mikor kapják meg elmaradt fizetésüket a zsidó üzletek keresztény alkalmazottai? *Magyar Élet*, 1944/139. 4.
- Milyen forgalmi korlátozások állnak fenn a zsidók ingóságaira? *Magyar Élet*, 1944/138. 2.
- Most ők vannak soron. *Nyírvidék. Szabolcsi Hírlap*, 1944/120. 7.
- Nagymennyiségű, be nem jelentett értékek az elhagyott kaposvári zsidó lakásokban. *Somogyi Újság*, 1944/151. 4.
- Ne felejts semmit, testvér! *Harc*, 1944/3. 7.
- Ne tanítsák az Ószövetséget az iskolásgyerekeknek. *Harc*, 1944/22. 3.
- Négy zsidót találtak a leltározásra felnyitott lepecsételt lakás fürdőszobájában. *Magyar Élet*, 1944/142. 2.
- Néhány szó a zsidó utcanevéről. *Harc*, 1944/17. 3.
- Nem tapad zsidóvér senki kezéhez. *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1944/165. 7.
- Nincs magyar biztonság, nincs történelmi jövő addig, amíg a Kárpátok leti lejtőin Sztálin bolsevista birodalma áll – hangsúlyozta Jaross Andor a nagyváradi főispáni beiktatásán. A zsidók vagyonát be kell építeni a nemzeti gazdálkodás vérkeringésébe. *Dunántúl*, 112. 3.
- Oláh György: Oláh György írja. *Magyar Élet*, 1944/144. 6.
- Olasz Antal Ferenc: Az olvasó írja. *Harc*, 1944/23. 5.
- or: Bumeráng. *Magyar Élet*, 1944/129. 6.
- „Örömmel látjuk, hogy Heves vármegyében a közigazgatási és társadalmi rend tökéletesnek mondható”. Dr. Hunyadi Búzás Endre országgyűlési képviselő felszólalása a magyar kötelességekről a törvényhatóság közigazgatási bizottságában. Az alispán jelentés részletesen ismertette a közellátási helyzetet. Dr. Horváth Árpád főispán a zsirellátás megjavításáért. *Eger*, 1944/112. 1.
- Összefoglaló hiteles adatok a bolsevisták rémtetteiről, a szolgálatukba állott csöcselékről és a viisszaszivárgott zsidókról a felszabadított dunántúli részen. A Balaton vidéke végzetes lesz számunkra – mondották a bolsevis-ta katonák. *Zalai Összetartás*, 1945/43. 2.
- Összeveszett a feleségével – a gettóban akart aludni. *Somogyi Újság*, 1944/173. 3.
- Örtálló: Örtálló levele a zsidókérdésről és az „elkanyarodott” magyarokról. *Magyar Élet*, 1944/109. 9.

- Pálffy Fidél: Meggondolt tervszerűséget a zsidókérdés megoldásában! *Harc*, 1944/12. 3.
- Palumby Gyula: Nincs többé „mádi honpolgár”. Batyuuval jött s batyuuval ment a Hegyalja bolygó vándora a világhírű mádi zsidó. *Magyar Élet*, 1944/130. 7.
- Pályázati hirdetmény. *Somogyi Újság*, 1944/205. 6.
- Kögl Szeverin: A bajtársi szolgálat példát mutató munkája Zalaapátiban. *Zalai Összetartás*, 1944/10. 2.
- Pörnczi József nagy előterjesztése a háborús gazdálkodáshoz szükséges anyag- és munkaerő biztosításáról. *Zalamegyei Újság*, 1944/152. 7.
- r, 1944.
- r: Minden magyar nőnek a Hungarista Mozgalom keretében van a helye. *Zalai Összetartás*, 1944/20. 3.
- Súlyos szerencsétlenség a csáktornyai izraelita imaház lebontásánál. *Zala Megyei Újság*, 1944/158. 7.
- Sürgősen vegyék le a zsidó üzletek cégtábláit. *Magyar Élet*, 1944/179. 7.
- Szász Lajos iparügyi miniszter: Harcolni és dolgozni, ez ma a magyarság két kötelessége. *Dunántúl*, 1944/116. 2.
- Szentesen vármegyei múzeumma... *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1944/200. 7.
- Sztalin zsidószármazású. *Dunántúl*, 1944/106. 3., Sztalin zsidó származású. *Magyar Élet*, 1944/106. 2.
- Tizenkét szer volt büntetve, mégis lopott. *Dunántúl*, 1944/137. 6.
- Több, mint hatszáz lakásigénylést jelentettek be eddig a városhoz. Szombaton délig szeretnék elintézni a lakásügyek tömegét – Folyik Miskolcra a zsidók kitelepítése. *Magyar Élet*, 1944/128. 5.
- Új elnevezést kapnak a zsidóvonatkozású utcák. *Zalai Összetartás*, 1944/29. 5.
- Vitéz Imrédy Béla gazdasági miniszter hatalmas beszédet mondott Pécsen a munkáskérdésről. A munkásság az állam egyik legértékesebb társadalmi rétege, amelynek megszervezése a legteljesebb szociális alapon folyamatban van – Szükség van mindenekelőtt egy nagy nemzeti munkaközösségre. *Magyar Élet*, 1944/155. 5.
- Waldbauer Henrik: A dolgozók. *Dunántúl*, 1944/107. 1.
- Zsidók és zsidóbarátok. *Harc*, 1944/11. 7.
- Zsidók költözködése. *Harc*, 1944/7. 6.
- Zsidómentes ócskapiac. *Magyar Élet*, 1944/114. 6.

- Avineri, Slomo: *Herzl. Theodor Herzl és a zsidó állam alapítása*. Ford.: Bart István. Budapest: Corvina, 2015
- Bauman, Zygmunt: Utopia in the Age of Uncertainty. In Uő.: *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity, 2007. 94–110.
- Bettauer, Hugo: *Nagyváros zsidók nélkül*. Budapest: GLM Bt., 1997 (1922).
- Bíró Jenő – Dezséri Bachó László szerk.: *Német-magyar és magyar-német katonai szótár*. Budapest: Csuvára, 1933.
- Bolgár Dániel: *Miért éppen a zsidók? A zsidó siker és kudarc feltalálása Magyarországon*. Budapest: Corvina, 2024.
- : Antiszemita értelmező zsebszótár. In Bolgár Dániel – Ökrös Fruzsina: *A magyarországi zsidó holokaustt kisenciklopédiája*. Szerk.: Gerő András. Budapest: KKETTK, 2025.
- : Keltz Sándor. In Bolgár-Ökrös: *A magyarországi zsidó holokaustt kisenciklopédiája*. 2025. 411–412.
- : A népirtó is ember – magyar antiszemiták a zsidók nélküli világban. *Telex.hu*. 2025. <https://telex.hu/velemenyt/2025/04/16/a-nepirto-is-ember-magyar-antiszemitak-a-zsidok-nelkuli-vilagban> (letöltés ideje: 2025.09.14.)
- Confino, Alon: *A World Without Jews. The Nazi Imagination from Persecution to Genocide*. New Haven – London: Yale University Press, 2014.
- Dezséri Bachó László szerk.: *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest: Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.
- szerk.: *Magyar-olasz és olasz-magyar katonai szótár*. Budapest: Elek, 1933.
- : *Köszegtől Nápolyig. Magyar realiskolai növendékek tanulmányútja Olaszországban*. Budapest: Dezséri Bachó László, 1934.
- : *A közeli keleten. Benyomások, úti jegyzetek a Levante országaiból*. Budapest: Stádium, 1935.
- : *A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig. Adalékok a magyarországi zsidóság történetéhez*. Gyöngyös: Polóny Zoltán, 1941.
- : *A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig. Adalékok a magyarországi zsidóság történetéhez*. Gyöngyös: Polóny Zoltán, 1942.
- Dunántúli [Dezséri Bachó László]: *A zsidó mint az ezeréves Magyarország sírásója*. Budapest: k. n. 1919.
- Gorda Éva: A cenzúra működése 1939–1945 között Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 2008/2. 113–120.

- Griffin, Roger: Politikai vagy ontológiai bizonytalanság? A modernitás szerepe a magyar antiszemitizmus megerősödésében a 20. század eleji Európában. In Molnár Judit szerk.: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Budapest: Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, 2011. 13–26.
- Herzl Tivadar: *Ősújország (Altneuland)*. Ford.: Márkus Aladár. Budapest: Zsidó Irodalmi Egyesület, 1929 (1902).
- Hevesi Lajos: Új Magyarország küszöbén (Vázlat egy lehetetlen jövődöböl). *Fővárosi Lapok*, 1878/148. 724–725.
- Istóczy Győző: Zsidókérdés és honosítási törvény. In Uő: *Istóczy Győző országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai. 1872–1896*. Budapest: Istóczy Győző, 1904 (1875). 1–17.
- : A zsidó állam visszaállítása Palaestinában. In Uő: *Istóczy Győző országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai. 1872–1896*. Budapest: Istóczy Győző, 1904 (1878). 42–63.
- Jacobsen, Michael Hviid: Liquid Modern 'Utopia' – Zygmunt Bauman on the Transformation of Utopia. In Jacobsen, Michael Hviid – Tester, Keith eds.: *Utopia: Social Theory and the Future*. Farnham – Burlington: Ashgate, 2012. 69–96.
- Juhász Sándor: *Antiszemita utópiák a két világháború közötti Magyarországon*. Szakdolgozat, Budapest: ELTE BTK, 2020.
- Keltz Sándor: *Konzervatív világtrend*. I. kötet. Budapest: Stádium, 1923.
- Koselleck, Reinhart: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont – két történelmi kategória. Ford. Hidas Zoltán. In Uő: *Az elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003. 401–430.
- : 'Újkor'. Modern mozgásfogalmak szemantikájáról. Ford. Hidas Zoltán. In Uő: *Az elmúlt jövő*. 2003. 345–400.
- : Rendelkezésünkre áll-e a történelem? Ford. Hidas Zoltán. In Uő: *Az elmúlt jövő*. 2003. 299–319.
- Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest: Kovács Alajos, 1922.
- : *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Budapest: Egyesült Keresztény Magyar Liga, 1938.
- Kund Attila: „a faj uralmi akaratának útja”. Keltz Sándor és fajelmélete. *Múltunk*, 2024/3. 4–48.
- Lengyel László – Vidor Ferenc szerk.: *Nemzetgyűlési almanach*. Budapest: Pallas, 1922.

- Livius, Titus: *A római nép története a város alapításától*. II. Ford.: Kis Ferencné. Budapest: Európa, 1963.
- Orbánné Szegő Ágnes: A gyöngyösi zsidóság története a középkortól a holokausztig. In Braham, Randolph L. szerk.: *Tanulmányok a holokausztról* II. Budapest: Balassi, 2002.
- Rosenfeld, Gavriel D.: *The World Hitler Never Made. Alternate History and the Memory of Nazism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Rupnow, Dirk: What if the Final Solution Had Been Completed? Nazi Memory in a Victorious Reich. In Rosenfeld, Gavriel D. ed.: *What Ifs of Jewish History. From Abraham to Zionism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 311–331.
- Tamás Ágnes: „Hogyan lehetne Magyarországon a zsidó kérdést a legpraktikusabban megoldani?!” In Lukács Anikó szerk.: *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség*. Budapest: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2013. 277–285.

*

The Zone of Interest. Rendezte: Jonathan Glazer. 2023.

Die Stadt ohne Juden. Rendezte: Hans Karl Breslauer. 1924.